

Azərbaycan ədəbiyyatının Seyran Səxavəti ilə söhbətimizə ustad yazıcının uşaqlıq illəri ilə bağlı xatirələrdən körpü saldıq.

Seyran SƏXAVƏT: Mənə bir dəfə dedilər ki, niyə sən çox vaxt gecələr işləyirsən? Dedim, çünki gecələr bəşəriyyətin yarından çoxu yatır, dünya daha çox mənimki olur.

- Seyran müəllim, doğrudur ki, ilk şeiri-
nizi rus dilində yazmışsınız?

- Şayıdı. Bizim millət şayio janrını xoş-
layır. Hansısa informasiyanı alır, həmin infor-
masiya onu doyurmayanda, böyür-başını şayio
janrında tamamlayır. Şeir rus dilində dey-
il, sadəcə rus sözləri var içində. Rus qızına
yazmışdım o şeiri. rus dili müəllimimizin, Le-
na müəlliminin qızıydı.

Kənddəki bütün qızlardan fərqlənirdi.
Özünə siqal çəkirdi, saçlarına tumar çəkirdi,
lent vururdu - olurdu gözəl. Bütün oğlanlar da
onu sevirdi. Bizim qızların ağına gəlmirdi
özələrinə siqal çəkinlər. Mən də 3-də, ya 4-
də oxuyurdum, indi dəqiq yadımda deyil.

Bizim torpaq da ki güclü, yeməli torpaq!
Ayağımız torpaqda, başımıza da gün vurur -
Qarabağ günəşi! Düzdü, belə coğrafi termin
olmasa da... Orda oğlan uşaqları çox tez ayılır-
dı. Çox tez çiçəkdilər. O çiçəklərin içində
yeqin mən də olmuşam. Rus dili müəlliməsinin
qızını sevenlərdən biri də mən idim.

O vaxt rəhmətlik anam Füzuli şəhərindən
kəndə gəlin gəlmişdi. Kənddə iki kitabxana
vardı: biri kolxozun kitabxanası, biri anamın
kitabxanası. Anam bizim kəndə çox şeylər
gətirmişdi. Anam müəllimə idi, rus dilini çox
gözlə bilirdi. Ondən iki həftə aralıqla üç söz
öyrəndim. Bir gün soruşdum ki, "mən" nə de-
məkdir? Dedi "ya". Bir həftə sonra, anam ilk
xəbər aldığı sözü unudanda soruşdum ki,
"səni" nə deməkdir? Dedi, "tebya". Bir həfte-
dən sonra da "sevirməm" sözünün mənasını öy-
rəndim.

- Bu minvala "əsas sözlərin" mənalari-
nı öyrənmiş oldunuz...

- Hə, əsas sözləri öyrəndim və kolxozun
həyətinə ot tayasını yanında rus dili müəl-
liməsinin qızı gəlib keçəndə tutdum onu. De-
dim: "Ya tebya lyublyu". O da qayıtdı ki,
"net".

Gəldim evə, anamdan ümidlə soruşdum
ki, "net" nə deməkdir? Dedi, "net", yəni yox.

- Həyatınızın ilk rədd cavabını aldınız
beləcə...

- Ay sağ ol. O sarsıntıda iki bənd şeir
yazmışdım. İndiyə qədər yadımdadır:

*Sizdən bir cavab istədim,
Rusca mənə "net" dediniz.
Saf eşqimi lağa qoyub,
Hərdən "privet" dediniz...*

- Şeiri kiçik yaşda yazsanız da, hissiyyat-
ınız güclü olub. Xüsusilə son misra çox tə-
sirlidir...

- Hə, yəni rusca yazmamışam, obyekt özü
rusca olub.

- Deyirlər, kənd uşaqları sevəndə gözəl
sevir, şəhərdə bəyüzən uşaqlar belə dəli-
dolu sevməyi bacarmır...

- Kim deyibsə, düz deyib. Şəhər çox yek-
rəngdi. Şəhərdə nə var? Ancaq yekrəng evlər,
kiçiklər, asfalt, avtobuslar, trolleybuslar və
başqa maşınlar. Şəhərin atributları bunlarla da
qurtardı. Amma kənddə nələr yoxdu. Çinar-
lar, dağlar, dərələr, topollar, bulaqlar, meşə-
lər, çəmənliklər...

- Bütün bunlar adamı şair edir...

- Elədi. Şəhərdə hər yerin öz adı var da,
düzdü? Şəhər İcra Hakimiyyəti tərəfindən
adlandırılıb. Kənddə icra hakimiyyəti-filan
yox idi, amma hər yerin öz adı vardı. Məsəl-
ən, Çirlişi dərə. Orda çirliş bitirdi. Qaraquzey.
Arazlın, Taxtali. Bütün bunlar kənd adama-
nı yerə-yurda doğma edirdi. Hər kəs elə bilir-
di ki, kənd onun özünükdür. Şəhərdə yaşa-
yan adam heç vaxt şöhrü özünükdü hesab
eləmir, çünki şirik çoxdur.

Mənə bir dəfə dedilər ki, niyə sən çox
vaxt gecələr işləyirsən? Dedim, çünki gecələr
bəşəriyyətin yarından çoxu yatır, dünya daha
çox mənimki olur.

- Şəhərə özünü yad hiss edənlər, şəhə-
rin özünə yad hiss etdiyi adamlar yeqin ki,
bunun xiffətini çəkir.

- Bunun çox qısa cavabı var. Gözünü şə-
hərdə açan, ömür boyu şəhərdə yaşayan
adam kəndə ezam olunsun - 10 illik, 15 illik.
O hansı dərəcədə kəndçi ola biləcəksə, şəhə-
rə gələn kəndçilər də o qədər şəhərli olacaq.
Bunun cavabı budur, özü də mütləq cavabdır
ha, başqa variantı yoxdur.

- Siz bir ifadə işlətdiniz, dediniz, "ye-
məli torpaq". Kənddə doğulan yazıcının
ən böyük gücü torpağı hiss etməyi. Şə-
hərdə doğulan yazıçı bunu hiss edə bilməz.

- Düzdür, yenə özümdən sitat gətirəcə-
yəm, aşığı gördüyün çağırar... Bir dəfə Nov-
ruzqabağı televiziya da çıxış edərkən, qabaq-
dan da torpaq çərşənbəsi gəlirdi. Dedim,
ümmiyyətcə Novruz bayramı şəhər adamları-
na aid deyil. Aparıcı da yaxşı bir qız idi, de-
yəsən, bakılı idi. Gördüm, mısırmırını salladı.
Dedim, qızım, incimə e, torpaq çərşənbəsi
var, elədir? Bəs asfalt çərşənbəsi necə, var?
Dedi, yox. Dedim, day nə deyirsən?
(Gülüşmə)

Torpaq enerji mənbəyidir. Mənim üçün
günəşdən də güclü enerji mənbəyi torpaqdır.
Torpaq zəhər kimi istidə var yetişdirir, bal ki-
mi əncir də. İşı bir bax! Məkan, zaman bir,
dad-tam başqa. Günəşdə biz bunu hiss etmə-
mişik. Demək, torpaq günəşdən də güclü
enerjiyə sahibdir.

Torpağın bir üstünlüyü də var. Günəş
yandırsa, məhv edə də bilir, amma torpaq mə-
həmətlidir. Torpaq kimi yandırır indiye qə-
dər?

- Seyran müəllim, o vaxt siz məsləhət
görmüblər ki, Qızıl Meydana, Kremle, Lenin
babayə şeir yazasız. Nəzərə aldınızmi?

- Deyim də. Bizim rayonda "Qızıl Araz"
qəzeti çıxırdı. Allah rəhmət eləsin, çox möh-
təşəm bir baş redaktoru vardı, Firuz Atakışi-
yev. Qələmi olan adam idi. Rus qızına yazdım
güm şeiri apardım, oxuyub güldü. O şeir bir az
antisovet şeiri kimi çıxırdı. Dedi, bala, Şama-
ma Həsənovanı tanıyırsən? Şamama Həsəno-
va da SSRİ Ali Sovetinin deputatı idi, iki də-
fə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, məşhur adam
idi, bir sözlə. Dedim tanıyıram. Dedi, ha, bax,
yaz, partiyadan yaz, Lenindən yaz, Qızıl
Meydandan yaz.

Mən də çap olunmaq istəyirdim. Şamama
xanımdan yazmamdım, baxmayaraq ki, onu bir
dəfə görmüşdüm. Gördüyümdən yazmamdım,
amma görmədiyim Qızıl Meydandan, görmə-

diyim Moskvadan, görmədiyim Lenin "ba-
bamdan" yazırdım. Yeqin bunlar da ürəkden
gəlmədiyindən, baş redaktor oxuyub deyirdi,
get bir az da yaz.

- Siz bu haqda ürəklə və əlbəttə, yur-
morla söhbət açırırsız. Hərçənd şairlərin çu-
xu Leninə şeir həsr etdiklərini danırırsız.

- Mənim yaşlarımdan da bunu danan
var, onlar saxtadırlar. Özlərinə də deyirəm.
Deyirəm ə, yazmışıq da. Boynuna almamaq
nə deməkdir?

Bilirsən bu nəyə oxşayıy? Bir qatarda ge-
dirik, sən beşinci vəqəndəsən, mən onuncu
vəqəndə. Nə sən çalışa bilərsən məndən sür-
rətlə gedəsən, nə də mən çalışa bilərəm mə-
nim vəqəndən səninkindən sürətlə getsin. Sür-
rətin vahid və mütləq olduğu məqamlar və
məkanlar var.

- Seyran müəllim, siz kifayət qədər po-
pulyar şair olmusuz. Bəs şeirə nə vaxt
inanmaqdan vaz keçdiniz ki, nəsr yazmağa
başladınız?

- Yox, bu şeirə olan inamsızlıqdan gəl-
diyim noticə deyil. Ən azı ona görə ki, şeirin də,
nəsrin də materialı sözdü. Sadəcə mən 4-5 il
heç nə yaza bilmədim. Hətta Məmməd Araz
"Uluduz" jurnalında məqalə yazmışdı ki, Sey-
ran Səxavət niyə ədəbiyyatdan qaçaq düşüb?

Mən həm ölkədən getmişdim, Bixşəkə
işləyirdim, həm də elə bil ki, ədəbiyyatdan
getmişdim. Yazı bilmirdim, yazırdım da.
Bir dəfə bir jurnalist məndən soruşdu ki, siz 5
il susmusunuz, nə üçün susdunuz? Dedim, o
vaxta qədər yazmışam, pis-yaxşı, ədəbiyyata
xidmət etmişəm. Bəs il susmaq da o deməkdir
ki, beş il də yaza bilməyəndə susmağımı
ədəbiyyata xidmət etmişəm. Və özümü haqlı
hesab edirəm.

Sonra mən şahın vaxtında İrana işləməyə
getdim, 1974-cü ildə. Artıq 4-5 il idi ki, heç
nə yazmırdım. Beynimdə nəse fırlanırdı, du-
manlı şəkildə, ordan da buxarlanıb gedirdi.
Yeni gəlib ürəkden keçirdim, yol bağlanmış-
dı elə bil. Orda ilk hekayəmi yazdım. İranda
işləyəndə "Azərbaycan", "Uluduz" jurnalları-
na, "Ədəbiyyat qəzeti"nə abunəydim. Gön-
dərirdim "Ədəbiyyat qəzeti"nə. Üzeyir Hacı-
bəyovun uzbelyeif rəfəsindən, 15 sentyabr
nömrəsində dərd olundu.

Nəsə, nəsr mənə daha çox çəkdi. Şeirlə
nəsrin fərqi mən müsahibələrimin birində
qısa və konkret belə demişəm ki, şeir mənim
üçün şəhər uşağıdı, nəsr kənd uşağı. Elə bil
mən öz ikiliniyə qayıtdım. Baxmayaraq ki,
ikisi də sənətdir, ikisinin də materialı sözdü,
nəsr mənə daha ciddi gəldi.

Elə olub ki, bir oturma on iki şeir yazmı-
şam, elə olub on oturma bir şeir də yazma-
mışam. 7 roman yazmışam, 8-9 povestim var,
radio, televiziya pyesləri, teatr tamaşaları
üçün pyeslər... Yəni nəsr mənim üçün bir az
torpaq işidi, ağır işdi.

- Əsərləriniz arasında fərq qoyursuz-
mu? Valideynlər də övladlarının ən uğur-
lusunu sevirlər...

- Mənim öz əsərlərimə baxışım deyim
necədir. Bunlar əslində bir əsərdi. Şerti olaraq
birinin adı "Nekroloq"du, biri "Daş evlər"di,
biri "Yəhudi əlifbası". "Seyran Səxavətin ya-
radıcılığı" - bax, düzgün ifadə budu. Əslində
bunun özü də şerti. Bir az böyük miqyasda
götürəndə, var "Azərbaycan ədəbiyyatı".
Seyran Səxavət yaradıcılığı o ifadənin içində-
di. Adlar şerti. Hətta Seyran Səxavətin özü
də nisbətən şerti.

- Bir neçə il qabaq romanlarınıza tən-
qidçilərin bir az laqeyd yanaşmasından gi-
leyləntmişdiniz...

- Laqeydlik bir az ayrı şeydi. Məsələn,
götürək "Nekroloq" romanını. "Yəhudi əlif-
bası"na da onun davamı hesab edirəm hardasa.
60 ildir ədəbiyyat aləmindəyəm, pis-yaxşı
hamını tanıyıram. Addı-sanlı, bərkgedən tən-
qidçilərin hamısına o kitabı verdim və dedim
ki, bunun altını üstünə çevirin, nə bilim, əlcək
kimi çevirin, nə istəyirsiniz edin.

Heç bir yaxın dura bilmədi. Bu biganəlik
yox, seviyyəsizlik və prinsipsizlikdi. Həm də
sözə olan diqqətsizlikdi. Çoxdan bu fikirdəy-
dim, bu fikir son iyirmi ildə təsdiq olundu: so-
vet dövründə müzdü tənidçilər vardı, müs-
təqillik dövründə isə "Azərbaycan tənidçi"
deyilən anlayış gənəlməz tənidçidən ibarətdi.

Mən ad çəkmək istəməyirəm, onuz da bu
heç bir problemi həll etmir. Bu saat Azər-
baycan ədəbiyyatında 4-5 nəfər var ki, başqaların-
nın yerinə şeir yazırlar, pul alırlar. Bu böyük
bəladı. Bir dəfə Yazıçılar Birliyindəki tədbir-
də onların üç-dördü yanaşı oturmuşdu. Mən
əvvəl plagiatla bağlı bir az danmışdım, qulaq
asaları hazırladım, sonra qəfil keçid elədim
bu məsələyə.

Bəslə belə bir söz demişdim, indi də o fi-
kirdəyəm. Dedim, söz namus məsələsidi, is-
təyir siyasi sözlər olsun, istəyir iki dost arasında
söz olsun. Bunu təsdiqləyirsinizmi? Hamı dedi,
bəli. Dedim, burda oturanların 90 faizi bilir
ki, kimlər başqalarının əvəzinə şeir yazırlar,
pul alırlar. Əgər söz də namusdursa, öz şeiri-
ni başqasına satmaq, ya nələrinə müqabilin-
də vermək öz halal arvadını arendaya vermək
kimi bir şeydi.

- Sizin kitablarınızın sovet dövründə bö-
yük tirajlarla çap olunub. Məsələn, o döv-
rə bestseller sayılan "Daş evlər" 90 min
tirajla çap olunub və hamısı da satılıb. Ki-
tablarınızın böyük tirajla çap edildiyi dövr
üçün danırırsınızmi?

- Əlbəttə, danırıram, adam döyülüm? Elə
danırıram! Heç bir zamanı, elə məkani da qar-
alamıq olmaq. Böyük mənada "zaman" deyir-
əm ha. İndi "zaman" da yerində işlətmirlər.
Deyirlər, gedək çay içək, deyir, zamanın
yoxdur. Zaman ayrı şeydi, zamana minilliklər
sığır.

Hə, şura hökumətinin çox gözəl cəhətləri
vardı. İndi mənim kitabım çıxır 200-300 tiraj-
la, o vaxt çıxırdı yüz min tirajla. Moskvada əli
min tirajla. İndi mən durub deyim danırırmı-
ram?

- Belə bir fikir var ki, o vaxt internet ol-
madığına görə yeni nəşrlər hadisə sayılır-
dı.

- Internetin qəti dəxli yoxdu. Sən mənə bir il qabaq kitab vermişdin, bir günün içində oxudum, onda internet yox idi?

Biz söhbətimizdə bezi bələrlərdən danışdıq. Ola bilsin sənə qərüb gəlsin, amma bütün bələrlərin kökündə, fəvqündə bir şey dayanır. Biz insan olaraq dünyanı, yer kürəsini və bəşəriyyəti ağıllı adamlardan qorumaqlıyıq! Yoxsa dünyanı dağıdırılar!

- Texnologiyanın insan faktoru üzərində üstünlüyün nəzərdə tutursuz?

- Elə hər mənədə deyirəm. Dünyanı irəli aparmaq nə deməkdir? Dünyanın öz sürəti var, öz tənzimi var. Mənim nəvəm şuşalı qızı idi, onlar özlərinə "qalalı" deyirlər. 1961-ci ildə Qaqarın kosmosa uçuşunda dedi ki, göyün ilan yeri yurtdı, bundan sonra dünya dağılacaq. Savadsız adam idi, belə bir şərh vermişdi bu hadisəyə.

O ağıllı adamların üzündən insanlar dünyanın bütün gərdişatına qarşı. Tənzimət pozulur. Adıca bir şey qanır sənə. İsfahanda mən bir hamam görmüşəm, birçə şamla işləyirdi. Amerikanlar gəldi görünənlər ki, nə məsələdir, korlayıb getdilər. İndi şam da yanmır, hamam da işləmir. Yer kürəsi həmin ağıllı adamların "hesabına" korlana-korlana gedir.

- Onda bəşəriyyətin ilkinliyinə qayıdaq? Əgər ağıllı adamlar olmasaydı, bu gün söhbətimizi yazdıqda saxlamaq üçün səy etməyənə də istisafə əldə bilməzdik...

- Elməzdik, elimizlə yazardıq! Bu bizə nə verdi? Bax, 30 il qabaq televizoru yandırdıq, ya kanalları dəyişmək üçün gedib gəlirdik, bir az hərəkət edirdik. İndi piylənə-piylənə oturmuşuq. Varlığın piylənir, bədənin piylənir, beynin, düşüncən piylənir, həyata olan sevgin, eşqin piylənir.

"Bəşər sivilizasiyası" deyirlər, mən bu sözü qəbul etmərəm. Orijinal görünməz xətinə deyil. Götürür dünyanı son 100 ilini. Gör nə boyda haqsızlıqlar, ədalətsizliklər, insan adına yaranmayan işlər baş verib. Bunların hamısını da səbəbkəri ağıllı adamları. Ona görə dünyanı onlardan qorumaq lazımdı, dünya öz başını saxlaya bilər.

- Seyran müəllim, mən bir dəfə oxudum ki, siz roman yazmadım əvvəl yazı masanızı öpürsünüz, tumarlayırsınız...

- Ona yaltaqlanmışam da...

- Yəni bu yanaşmanın uğur gətirəcəyini sizdə mistik inan var?

- Hə, bir növ özümü inanmışam, özü də inanırdımda çox zəhmət çəkməmişəm, mən özüm öz sözümə baxan adamam. "Sitizen" satım vardı, bir də "Taxti Comiş" təsviri olan üzük izlədim. Səati çıxarırdım, üzünü də qoyurdum üstünə. Bir ay təxminən hər şeydən imtina edirdim. Natiq Səforovla, Ramiz Rövşənlə, heç kəsə gürüsmək olmaz, heç kəsə.

Əsas birinci cümləni tapmaq idi. Mənim iki hissəli "Qaçqaqaç" romanım təxminən min səhifədi. Öz həyatımdan - mənəndən keçən və mənim keçdiyim adamlardan yazmışam. Birinci cümləni mən aparmalıyam, yerdə qalan bütün sözlər məni aparmadı. Çünki sən sözü uzaqbaşı bir cümlə məsafəsinə qədər apara bilərsən, amma söz səni min cümlə məsafəsinə də apara bilər.

- Romanın yenidən şeirə keçid etmək istəyirəm, çünki siz dediyiniz kimi, bunlar bütöv mənədə, "Seyran Səxavət yaradıcılığı" kimi qəbul edilə bilər. Sizin "İlk məhəbbət, son məhəbbət" şeirinə on ən yaxşı sevgi şeirindən biri seçilib. Deyirsiniz ki, "İnsan bir dəfə doğulduqdan, ələ bir dəfə də sevbə bilərmiş". Siz bu şeiri yazanda doğrudan buna inanırdınız?

- Bəli. Bu şeir yazılıb 22 yaşın içində. Mən yazanda ki, insanlar bir dəfə doğulduqdan ələ bir dəfə də sevbə bilərmiş, buna yüz faiz inanırdım. O obyekt də molumdur, indi həyatdadır. Şeir kond cavanının şəhər qızına olan sevgisiylə bağlı yazılmışdı. Atalarının erköyün birçə qızı...

Otuz yaşdan sonra mən anlamış ki, özümə şər atmışam. İnsanlar bir dəfə doğulduqdan ələ min dəfə də sevbə bilərmiş. Həyat davam edir. Sevgi də adam kimidi. Adamlar doğulur, yaşayır, ölər. Sevgi də elədi. Amma

iki seriyalı sevgilər də var, filmlər kimi. Sevgi var bir seriyadı, qurtardı, öldü getdi. Yeddisi, qırkı çıxmamış da unudulub gedir.

Elə sevgi var ki, hörmətə çevrilir. Onu da təşkil etmək mümkün deyil, görək öz-özünə baş versin. Məni hörmətə çevrildənə qala bilir, nünümü ola bilir, başqalarının qibte obyektinə və məkəminə çevrilə bilər.

- Belə çıxır şeirdə həqiqətdən çox yalan var.

- Bir türk mahnısının sözlərini eşitmişdim, çox xoşuma gəlmişdi: "Öylə bir yalan də ki, inanmayım yalandı". Füzuli baba nə deyir? "Aldanma ki, şair sözü əlbəttə yalandı".

- Bu misralardakı hissələrin ölməzliyinə ələ inanmaq istəyir ki, insan.

"Sıxma ürəyimi, ürək cəhənnəm, Axtı sən ordasən, sən şuxlarsan".

- Bayaqlı şeirin sonudu. Məhəbbət Kazımov mahnı da yazıb, məşhur mahnıdı. Bu şeiri o vaxt qızlar "Xatirə" dəftərinə yazırdılar. Sonra bizim arvadın da "Xatirə" dəftərindən çıxdı. Çox populyar şeir idi, adamlar bir-birinə göndərdilər. O şeirin hesabına mən təxminən 1200 manat pul qazanmışam. "Qaçqaqaç" romanında yazmışam bunu.

22 yaşında qorşanaslıq fakültəsinin 3-cü kursunda oxuyurdum. Bizim bir məşhur şairimiz zəng etdi ki, radioda səni axtarırlar. Şaxətli bir qış günü idi. Getdim. Dedi, sən şeirlərin xoşuma gəldi, gəl 10 dəqiqəlik "Poeziya dəriqələri"ndə şeirlərini oxu. O vaxt o verilişə Məmməd Rahim, Bəxtiyar Vahabzadə kimi məşhur şairlər çıxırdı.

Mənim o verilişə çıxmağım qeyri-mümkün bir şey idi. Amma çıxdım. Qonorarı da çox yüksək idi, 10 dəqiqəyə 1200 manat alırdım mən. Pulu alandan sonra dərslərimi yarımqış qoyub getdim Moskvağa. Dərs zad yaddan çıxdı.

Otuz beş-qırx il sonra həmin şairlə Moskvağa liftdə "naxalni" görüşmüşəm. Dedi, indi sən məşallah addı-sanlı adamsan, bəs nə eceb o vaxt soruşmadın ki, ay filankəs müəllim, bu nə hörmət idi, sən mənə elədin? "Poeziya dəriqələri"ndə tələbə oğlanın çıxış etməyi mümkün deyil bir şey idi.

Dedim, yeğin şeirlərin xoşuma gəlib. Dedi, həm də ona görə. Mən bir xanıma sevirdim, necə oldusa, kobudluğum tutdu, onu itciddim, o da mənəndən üz döndərdi. Məktublarıma cavab vermirdi, zənglərimə cavab vermirdi. Axırda "Azərbaycan" jurnalında sənə bu şeirini, "İlk məhəbbət, son məhəbbət" şeirini kəsdim, ümidləndirdim onun ünvanına.

8 gündən sonra, zəng gəldi. İlə bir telefonum vardı, ancaq evdən zəng edərdilər ona. Bir də gördüm telefon zəng çaldı. Elə bildim arvad yəna dəyəcək filan şey al, filan şey al. Amma o xanımin səsi gəldi, adımı da çox nəvazişlə çəkdi... Bax, ona görə sən çağırırdım, sən o xanıma mənə qayıtardın o şeirini.

- Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük problemi nədir?

- Ədəbiyyatın birçə problemi var, heç o da ədəbiyyatın problemi deyil, oxucuların problemi. İndi kitab oxuyan azdı. Ədəbiyyat onsuz da yaranır. Bu gün oxunmayıcaq, sabah oxunacaq. Ədəbiyyata gündəlik tələbat mali kimi baxmaq lazım deyil. Ədəbiyyat süürün, hissən ən yuxarı zirvəsində məskunlaşmış bir şeydi. Ədəbiyyat Allah kimi bir şeydi. Ədəbiyyata təşkilat kimi baxmaq lazım deyil. Ədəbiyyat onsuz da öz işini görür. Başını aşağı salıb adam balası kimi öz işinə məşğul olanda həyatın da, sənətin də orda gedir, hörməti də orda qazanırsan.

Təxminən 25 il qabaq bozi cavanlar ortaya çıxmışdılar, mənəmlə də görüş keçirdilər. Gördüm bunların arasında istedadlı cavanlar da var. Amma əxlaq deyilən bir şey var də. Əxlaq deyəndə Azərbaycan xalqı əxlaq yorğan-döşək söhbətini götürir gözünün qabağına. Ancaq əxlaq çox geniş məfhumdur, Kainatdan sonra Əxlaq gəlir mənim ələmdə.

Gördüm bunların o məsələdə bir az əlləri aşağıdı. Axırda mənə sual verirdilər ki, bu gürüşdən bizim haqqımızda hansı fikirlərlə ayrılırsınız? Dedim, sizə qulaq asdım, içinizdə istedadlı cavanlar var. Amma bir şey hiss elədim.

çalışın özünüzdə ondan qoruyun. Həminiz başınızın razımerdən böyük danışırız.

Həmin cavanlar heç kimi bəyənəmədilər, gündəmə gəlmək üçün Üzeyir bəyden, Cəlil Məmmədquluzadədən tutmuş Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadəyə qədər hamını tökdülər çölə. Ən çox tənqid olunan da Anar oldu. Hikkələri bəraətlərindən dəfələrlə böyükdü. Demirsən ki, ədəbiyyat belə olmalıdı? Ortaya qoy, biz də baxıb "görənək də". Deyənlərin yaşı 50- i keçib, hələ ortada heç nə yoxdur.

Bəziləri ağızları köpüklənə-köpüklənə deyir ki, Şuşanı qayıtdılar, bəs niyə əsərlər yazmırsınız? Bu, ədəbiyyat deyil. Qabaqlar SSRİ vaxtı sosializm yarışdı, ona bənzəyən bir şeydi. Ədəbiyyatın öz tempi, öz hövsələsi var. Əz qəbətə və öz bəraətə var. Sən kim sən ədəbiyyata sifariş verərsən?

İkinci Qarabağ müharibəsindən əvvəl bizi - bir neçə yazıçıyı bir proqramda dəvət etmişdilər. Aparıcı bizi ortaya qoyub sinif rəhbəri kimi danıyırdı. "Niye müharibədən yazmırsınız?" və bu kimi şeylər.

Dedim, mən bütün erkim keçən dostlarıma - Musa Yaquba, Ramiz Rövşənə, Sabir Rüstəmxanlıya, Vaqif Bəhmənliliyə Qarabağ haqqında yazmaq qadağan eləmişəm. Çünki Qarabağ məsələsi artıq ədəbiyyat mövzusu deyil, müharibə mövzusu, döyüş mövzusu.

Qarabağ haqqında ən mükəmməl və ən vacib əsəri Ali Baş Komandan Azərbaycan əsgəri ilə bir yerdə yazmalıdı. Şükürlər olsun ki, yazıldı. Poemada, povestdə, romanda alınan Qarabağ mənə lazım deyil. Mənim də azoç fantaziya var, bir obraz yaradaram, Rembo kimi qıra-qıra düz gedər İrəvana qəder.

Mənə Qarabağ lazımdı, gedib İsa bulanağın ovcumu doldurub naturada su içim, taplaqla üz-gözümü yuyum. Şükürlər olsun ki, o əsər yazıldı. Sən iki yüz ilin ən vacib əsəri!

- Yeğin ki, Qarabağla bağlı mənəvi yükünü çox böyük idin...

- Bilirsən, adama ən çox ağır gələn nə idi? Sənin əlinə bəxan bir millet başqasının hesabına gəlib sənə torpaqlarını alır, sənə diçte edir. Çox ağır məsələdi. Bu, hətta torpağın işğal olmasından da min dəfə ağır bir şeydi.

Mənim bir erməni dostum vardı: Levon Adyan. Ağdərədə idi. Yaxın dost olmuşduq, Azərbaycan ədəbiyyatçıları onun xətrini çox istəyirdi. Bu hadisələrdən sonra köçüb getdi Peterburqa. İlə bir dəfə mənə mesaj yazdı: "Bezlov". ("Sözüz"). O iki kəlmə mənə bir il bəs edirdi. Başa aşağı, dili gödək nə qədər yaşamaq olardı?

Qarabağ azad olunan sonra ona birçə dəfə yazdım. Yazdım ki, "bez slov"...

- Bəs siz yazandan sonra cavab almədınız?

- Yox, cavabı mənəndən əvvəl Azərbaycan ordusu vermişdi.

- Kin-küdrətə baxın! Bu illər ərzində hər il Qarabağ əldiqlərinə eymam vurmaqlı... Qələbədən üç il keçib, bəlkə siz də onun etdiyiy kimi, hər il bu sözü yazıb gündəmələyirdiz.

- Yox, elə birçə dəfə göndərdim. Mən ayrı kişiyəm axı. Mən azərbaycanlıyam, o isə ermənidir.

- Yurd yerinə getdinizmi?

- Kəndimiz azad olunan üç gün sonra getdim. Amma yaxşı qurtardım...

- Ərazi minalanmışdı?

- Yox, başqa məsələdi. Məni qeyri-qanuni bir polkovnik dostum aparmışdı. Bizim kəndimiz gözəl bir göllün kənarında yerləşirdi. Ordan Şuşaya 40 km yol var. Molla Nəsrəddin yolu - yəni qısa yol. Dağ qaçı boyunca gedirsən, meşəlik, cırcıramalar da burdan oraya kimi oxuyurlar səninçün. İndi kənddən əsər-olamət yoxdu, kənd bildim ki, bizim kənddi... Dostuma dedim ki, mən tez çıxaram burdan. Orda çox qalmaq çətin olardı...

- Xankəndi də düşməndən təmizləndi.

Təbii ki, hamımız buna sevinдик. Qarışiq duyğular yaşayanlar da vardı. Məsələn, bozi yazı adamları üç ermənilərin köçü-

nə baxıb sevbə bilmədiklərini bildirdilər. Sizin içindəki sevbə hissini qınsayan bir hiss varmı, məsələn, mərhəmət kimi?

- Mən bir dəfə bir görüntüyə baxdım. Orda Zori Balayan bir qadına müsahibə verirdi. Bu danışıq, erməni anası olan qadın da həyil-maniş olub ona qulaq asırdı. Zori Balayan deyirdi ki, türk balasını pəncərəyə mıxlayırdı. O bağırdı, səsi qulağıma gəlirdi. Bu səz bize ləzzət edirdi. Amma bərdən bizə ələ gəlirdi ki, onun ağzını yummaq lazımdı, anasını da tutmuşduq, onun döşlərinə kəsib, uşağın ağzına basdıq ki, səsi kəsilsin...

Mən dünyanın ən alçaq canlısına mərhəmət göstərə bilərəm, amma bunlara rəhm edə bilmərəm.

- Seyran müəllim, dediyiniz kimi, siz İrandə şahın dövründə iki il tərçüməçi işləmişiz. Nəca xatırlayırsız o illəri?

- Şah azərbaycanlıların bütün hüquq və bərabərliklərini ələndən almışdı, ermənilərin isə neçə məktəbi, qəzeti, kilsəsi - hər şeyi vardı. Amma indikilərə baxanda şahı min şükür.

Şahın dövründə tərəqqi vardı. Həm İran dünyanın ən maraqlı məkənlərindən biridi. Orda mənəncüm türk məmləkəti kimi bir şeydi. Neçə yüz il orda türklər səhlik ediblər. Sonuncu şah Rza Pəhləvi idi, onun da xanımı azərbaycanlıydı.

- Fərəh xanımla görüşdünüz mü heç?

- Yox, şahın qayınanası ilə görüşmüşəm. Ququşla görüşmüşəm. Şahın bacısı vardı, Əşrəf Pəhləvi, idman işlərinə baxırdı, onunla görüşmüşəm. Mənim "Daş evlər" romanımı bir xətti ilə İrandə bağlıdılar.

"Qaçqaqaç" romanı həyatınızdan keçən qələm dostlarınızla həsr olunub. Bas indidə hansı şair və yazıçılarla üzəbüz oturub söhbət etmək istərdiz? Yaşadığı dövrdən və məkəndən əsl olmaları...

- Məsələn, Zigfrid Lense (alman) oturu b bir piva içərdim. Gürcü Nodar Dumbadze ilə söhbət etmək istərdim. Onunla görüşmüşəm də. Möhtəssəm insan və çox istedadlı yazıçı idi. On ildən bir onu başdan ayağa oxuyurdum.

Azərbaycana gəldikdə, Yusif Səmədoğlu ilə oturub, onun özü demişkən, hottedardıq. Sonra qarabağlı yazıçı var, əjdaha, "Qatarda" tamaşasını yazıb, İşi Məlikzadə, bax, onunla uzaq səfərə gərdirdim. Amma mənim işim bununla qurtarmı axı.

- Bəli, deyilənə görə, dostlarınız arasında hətta qırıqlar da olub. Müxtəlif peşə sahibləri ilə dostluq etmək obraz tapmaq istəyindən irəli gəlir?

- Obraz axartmaq istəyi nənki mənə, yazıçıların heç birində olmur. Bu sadəcə onun həyatıdır. İstəsə belə onu özü təşkil edə bilər. Bunda sadəcə bələ alırdım. Mənim həyatımda o qədər maraqlı adamlar olub ki. Adil Hacıyev, Zeynal Zeynalov - dünyanın ən maraqlı adamlarından idilər...

- Seyran müəllim, sözbə sevgi adətən genetik olur. Övladlarınızdan sözbə, qələmə meyilli olan varmı?

- Yox, yoxdur. Bəlkə ona görə ki, onlar da bayaq tənqid etdiyim gənclər kimi pis dövrə - keçid dövrinə düşdülər.

- Sözbə, adətən, gül qoxusu, yarpaq qoxusu ilə müqayisə edirlər. Siz isə belə bir ifadə işlətmisiniz: sözbün üfunət qoxusu. Sözbə nə vaxt üfunət qoxusu verir?

- Bu suala qısa cavab verəcəyəm. Sözbün yükü yalan olanda it iyi verir... Türkiyə türk-cəsəndin dilimizə keçən bir deyim var, məsələn, deyirlər, "filankəs sözbünü tutmadı". Sözbə qış zəddi onu tutu? Bəs Azərbaycan dilində necə deyirlər: "Filankəs sözbünün üstündə durmadı". Çünki sözbünün üstündə durmaq hər kişinin işi deyil.

Sözbə bütün böyüklüyü, nəhəngliyi hələ də sürüşkən şeydi, çoxları onun üstündə dura bilmir, yıxılır...